

Etymologian menetelmistä (Juha Janhunen)

Jorma Koivulehto ottaa tämän lehden numerossa 1/2001 kantaa Suomessa harjoitetun etymologisen tutkimuksen viimeaikaisiin suuntauksiin esimerkkeinä Eino Koposen itämerensuomalaiset ja Kari Liukkosen balttilaiset etymologiat. Koivulehdon huoli etymologian tilasta on ymmärrettävä, mutta aivan niin huonosti eivät asiat sentään ole kuin hän esittää. Etymologinenkin tutkimus on nimittäin luonteeltaan dialektista, ja lopullinen totuus kiteytyy usein vasta kun kaikki vaihtoehdot ovat tulleet puolueettomasti arvioiduiksi.

Koivulehdon esitystä lukiessa tulee mieleen tarina unkarilaisesta kielentutkijasta Zoltán Gomboczista (1877-1935), jolta kerran kysyttiin jonkin erityisen kiperän sanan etymologiaa. Gomboczin vastaus oli: *Milyen nyelvből kéri?*- Mistä kielestä haluatte? Gombocz hallitsi monia kieliä, mutta yksi hänen keskeisistä kohteistaan olivat ugrilaisten kielten turkkilaiset lainasanat. Tästä aiheesta hän kiisteli suomalaisen Heikki Paasosen (1865-1919) kanssa, joka myös oli perehtynyt sekä ugrilaisiin että turkkilaisiin kieliin.

Onkin niin, että etymologit yleensä tutkivat sitä mitä osaavat. Etymologian historia on täynnä tutkijoita, jotka "löytävät" etymologioita juuri niiden kielten väliltä, joihin he ovat itse perehtyneet. Hyvä esimerkki oli Y. H. Toivonen (1890-1956), joka tarpeeksi aherrettuaan K. F. Karjalaisen ostjakin sanakirja-aineiston parissa lähti lähes loputtomille "sanastohistoriallisille vaelluksille" (*Wortgeschichtliche Streifzüge*) juuri ostjakin suuntaan. Nykyisen käsityksen mukaan vain pieni osa Toivosen etymologioista pitää paikkansa.

On siis varsin luonnollista, että Kari Liukkonen on balttilaisten kielten tuntijana ryhtynyt tutkimaan juuri itämerensuomen balttilaisia lainoja. Baltologina Liukkonen pystyy esittämään eräänlaisen balttilaislainojen maksimiparadigman, jota muut voivat omista lähtökohdistaan käsin ruotia ja karsia, aivan kuten Koivulehto tekee. On kuitenkin ilmeistä, että Koivulehto menee kritiikissään toiseen äärimmäisyyteen ja karsii aiheetta myös aivan oikeita etymologioita. Liukkonen on onnistunut työssään erinomaisesti, jos puoletkin hänen uusista sananselityksistään on oikeita.

Liukkosen etymologioita tarkastellessa on mahdotonta olla pitämättä silmällä Koivulehdon omaa tuotantoa. Koivulehtohan on mullistanut uralilaisen etymologisen tutkimuksen "löytämällä" aivan uusia "esigermaanisista" (tai vielä vanhempia) indoeurooppalaislajinoja sekä uralilaisesta kantakielestä että erityisesti uralilaisten kielten läntisistä haaroista. Koivulehto on kuitenkin joutunut toteamaan, että hänenkään etymologiansa eivät ole saaneet yleistä kannatusta. Niilläkin on oma uskottavuusongelmansa.

Itse asiassa Liukkonen ja Koivulehto ovat etymologeina hyvin samanlaiset. Kummankin tutkimus täyttää muodollisesti korkeat metodiset kriteerit. Tosin Liukkonen, kuten Koivulehto toteaa, olettaa usein varsin rohkeita merkityskehityksiä. Koivulehto taas operoi monimutkaisilla äännekehityksillä. Keskeinen ero on kuitenkin vain se, että Liukkonen baltologina etsii balttilaisia, Koivulehto germanistina taas germaanilaisia etymologioita. Monien sanojen historiasta Liukkosella ja Koivulehdolla on kilpailevat näkemykset.

Ainakin niiltä osin kuin Liukkosen ja Koivulehdon tulokset ovat keskenään ristiriidassa, voi sanoa, että uskottavuus on pikemminkin Liukkosen kuin Koivulehdon puolella. Balttilainen kerrostuma on suomalais-ugrialaisten kielten läntisten haarojen sanastossa (osittain myös Koivulehdon tutkimusten ansiosta) kiistämätön tosiasia, Koivulehdon esittämät "esigermaanisiet" lainat taas ovat vielä hypoteesin asteella, sillä niihin liittyviä kronologisia, areaalisia ja typologisia ongelmia ei toistaiseksi ole uskottavasti ratkaistu.

Suuri osa Koivulehdon Liukkoseen kohdistamasta kritiikistä soveltuu siis myös Koivulehtoon itseensä. Eino Koposen assosiaatiiviset juurietymologiat perustuvat sen sijaan toisenlaiseen ajatteluun, ja niihin on epäilemättä syytä suhtautua varauksellisesti. Kohtuuden nimessä on silti todettava, että juurietymologioiden osuus ei vaikuta lainkaan keskeiseltä Koposen väitöskirjassa, joka käsittelee eteläviron sanastoa enimmäkseen hyvin perinteisessä hengessä.

Koposen assosiaatiivisen etymologioinnin menetelmällä - jota hän siis soveltaa vain pieneen osaan aineistostaan - on sitä paitsi silläkin tunnettuja esikuvia. Esimerkiksi Lauri Hakulinen (1899-1985) herätti aikoinaan pöyristystä rohkealla väitöskirjallaan itämerensuomen "meteorologis-affektiivisistä sanaperheistä". Myöhempi tutkimus on rehabilitoinut Hakulisen, ja jotkut ovat pitäneet häntä jopa uudenlaisen etymologisen ajattelun uranuurtajana.

Ehkä mielenkiintoisinta on, että juurietymologiat ovat aina olleet erityisen ominaisia Koivulehdon omalle erikoisalalle, vertailevalle indoeurooppalaiselle kielentutkimukselle. Myös Koivulehto soveltaa juuriteoriaa "esigermaaniseen" korpukseensa. Äärimmäistä muotoa juurietymologioista edustavat eräät Raimo Anttilan esittämät indouralilaiset sanarinnastukset. Indoeurooppalaiseen juuriteoriaan liittyy kuitenkin suuri ongelma, johon Koivulehto itse viittaa: se vesittää etymologin työn tekemällä sen liian "helpoksi".

Nyt on tietenkin niin, että juuriteoria syntyi indoeurooppalaisella (ja seemiläisellä) taholla kuvaamaan tiettyjä kielitypologisia ominaisuuksia, jotka enimmäkseen puuttuvat esimerkiksi uralilaisista kielistä. Tästä huolimatta assosiaatiivisilla sanastorakenteilla on relevanssia kaikissa kielissä. Ylipäänsä etymologisessa tutkimuksessa on otettava huomioon kaikki mahdolliset näkökulmat - sekä kielensisäiset tendenssit että ulkoiset vaikutustahot.

Etymologisen tutkimuksen suurimpana ongelmana lienee sen luontainen optimistisuus. Etymologi lähtee yleensä siitä, että kaikki sanat voidaan selittää. Esimerkiksi suomen kielen sanojen oletetaan yleisesti olevan *jokouralilaista tai* indoeurooppalaista alkuperää. Oletus on kuitenkin väärä, sillä suomen kielen esihistorialliseen ympäristöön on kuulunut myös monia muita, sittemmin kadonneita kieliä, joista myös on täytynyt tulla lainasanoja. Tätä tosiasiaa on sekä Koivulehdon että Liukkosen vaikea tunnustaa.

Hyvä esimerkki etymologioiden optimismista on *suomi*-sanana osakseen saama huomio. Sanalle on viime vuosina esitetty sekä yksinkertainen (Liukkonen) että monimutkainen (Koivulehto-Wiik-Grünthal) balttilainen etymologia, mutta myös useita varteenotettavia omaperäisiä vaihtoehtoja on tarjolla. Mitä ilmeisimmin kaikki esitetyt etymologiat ovat väärä. Tietomme sanan syntykontekstista on niin puutteellinen, että viisas etymologi tunnustaa voimattomuutensa ylivoimaisen tehtävän edessä.

Kirjoittaja on Itä-Aasian kielten ja kulttuurien professori Helsingin yliopistossa.